

COMUNISMUL. O MODERNITATE ALTERNATIVĂ?

Bogdan VÂRŞAN*

COMMUNISM. AN ALTERNATIVE MODERNITY?

(Abstract)

The aim of this article is to discuss the relation between the concepts of modernization/ modernity and the idea of communism as an alternative (or not) route to create a modern world. In the first part of the study I deal with the generic notions of modernity and modernization as they were defined by various researchers from distinct areas: historians, philosophers, politologists, sociologists, anthropologists. Secondly, my aim is to understand whether or not the systems and mechanisms imagined by Karl Marx, Friedriech Engels, Vladimir Lenin and Joseph Stalin had the same modern origins and aspirations as the capitalist system or were they something totally different? Finally, I am interested in the way that scholars that studied this particular subject relate with the issue of the relationship between communism and modernity.

Keywords: modernity, communism, Marx, Lenin, Stalin.

1. Scurtă incursiune în modernitate

Intr-o formă sintetizată, din punctul de vedere al sociologiei clasice, modernizarea este definită ca un proces determinat cel mai probabil de schimbări în tehnologie sau în valori având drept rezultat multiplicarea instituțiilor și metamorfozarea structurilor simple ale societății tradiționale în structuri complexe, moderne¹. Conceptele tratează însă o problematică mult mai vastă, o definiție generală fiind în majoritatea cazurilor deficitară, astfel încât termenii sunt îmbrăcați într-o formă de relativism, explicațiile fiind diferite în funcție de zona din care sunt private.

Din punct de vedere etimologic, termenul „modernus” a fost folosit pentru prima dată în secolul al V-lea d. Hr. și trebuia să distingă între prezentul, acum creștin, și trecutul păgân al Imperiului Roman². Conceptul de modernitate a fost folosit și refolosit în Europa odată cu apariția conștiinței de sine a contemporanilor unei epoci. Modernitatea era recâștigată printr-o permanent reînnoită relație cu

* Doctorand, Universitatea din București, Facultatea de Istorie.

¹ Oxford, *Dicționar de Sociologie*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003.

² Jürgen Habermas, *Modernity vs Postmodernity*. Acest text reprezintă un discurs al lui Habermas rostit în 1981 la New York University. Pentru o mai bună înțelegere a modernității din perspectiva lui Habermas vezi: Jürgen Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, Editura Polity Press, 1987.

anticii; antichitatea fiind idealul care trebuia perpetuat printr-un soi de mimetism. Modernitatea de secol XIX, sau modernitatea recentă, aşa cum o numeşte Habermas, nu ilustrează decât o relaţie antagonică dintre ceea ce poate fi numit tradiţional şi prezent³.

Pe de altă parte, Mark Elvin consideră că pentru istoricii eurocentriști, modernitatea este un concept foarte greu de definit, aceştia oferindu-i un sens mai degrabă evaziv⁴. Istoricul susține că modernitatea este un fenomen care ține, în primul rând, de putere. Relaţia dintre cele două concepte este definită în 3 direcţii principale:

1. Puterea în sensul de control al indivizilor;
2. Puterea în raport cu natura, altfel spus capacitatea de producţie;
3. Puterea intelectuală asupra naturii, puterea de a înțelege și de a preveni.

Sociolog Marion Levy consideră că o societate este mai mult sau mai puțin modernizată în măsura în care indivizi care o compun folosesc surse de energie „nenaturală” (*inanimate*), sau dacă aceştia folosesc uneltele necesare pentru a multiplifica rezultatele muncii lor⁵. Levy leagă modernizarea de factorul progresului tehnologic, de sursele de energie – altele decât cele care au viaţă –, cât și de uneltele cu ajutorul cărora se poate multiplifica rezultatul muncii. Acestea sunt fenomene care aparțin unei epoci a progresului tehnologic, ataşat de cele mai multe ori de către istorici de momentul revoluţiei industriale.

Istoricul Cyril Black consideră că o societate modernă rezultă din evoluţia istorică a instituţiilor adaptate la schimbările foarte rapide, care reflectă cunoaşterea fără precedent pe care omul a dobândit-o, permîându-i astfel controlul asupra mediului înconjurător, situaţie care a acompaniat revoluţia știinţifică⁶. Altfel spus, modernitatea are legătură cu capacitatea de adaptare a instituţiilor la progresul tehnologic, situaţie care îi facilitează omului modern un control sporit asupra mediului înconjurător.

În aceeaşi ordine de idei, Arnold Feldman și Christopher Hunn vorbesc despre modernizare⁷ ca despre un proces care implică ideea de schimbare; acele schimbări care generează instituţii și organizaţii asemenea celor din societăţile industriale avansate. În orice fel ar avea loc procesul de modernizare, acesta presupune o serie de schimbări sociale cum ar fi: oamenii își schimbă ocupaţia și/sau personalitatea și/sau sistemul de valori etc.

³ *Ibidem*.

⁴ Mark Elvin, *A Working Definition of "Modernity"?*, în „Past & Present”, No. 113 (Nov., 1986), p. 209-223.

⁵ Samuel P Huntington, „The Change to Change: Modernization, Development, and Politics”, în „Comparative Politics”, Vol. 3, No. 3 (Apr., 1971), p. 283-322.

⁶ Cyril Black, *The dynamics of modernization: a study in comparative history*, p. 9-11, accesat la http://books.google.ro/books/about/The_dynamics_of_modernization.html?id=4hi_LAdaE5YC&redir_esc=y.

⁷ Arnold Feldman, Christopher Hunn, *The Experience of Modernization*, în „Sociometry”, Vol. 29, No. 4, An Issue on Cross-Cultural Studies (Dec., 1966), p. 378-395.

Samuel P. Huntington susține că antagonismul dintre o societate modernă și una tradițională poate fi cel mai bine înțeles la nivel individual. Omul tradițional este omul pasiv, cel care așteaptă continuitate, cel care nu crede că stă în puterea omului de a schimba și de a controla natura sau mediul înconjurător. Pe de altă parte, omul modern crede nu numai că este posibil dar, mai mult decât atât, este și dezirabil să aibă loc schimbări pe care însă trebuie să le controleze în deplinătate pentru a-și duce la înndeplinire scopul. O societate modernă este predominant urbană, iar agricultura își pierde din importanță în comparație cu industria. Schimbarea constă în trecerea de la o agricultură de subzistență la una comercială caracterizată de producții infinit mai mari. La nivel politic, un sistem modern este caracterizat de o autoritate rațională, de o structură diferențiată, de participare din partea maselor dar și de capacitatea de a înndeplini o serie mai largă de scopuri⁸. În opinia lui Huntington, cei mai mulți teoreticieni ai modernizării ating nouă puncte esențiale atunci când descriu acest proces⁹:

1. Modernizarea este un proces revoluționar – schimbarea de la tradiție la modernitate implică o schimbare totală în modelele de viață;
2. Modernizarea este un proces complex. Nu poate fi redus la o singură dimensiune. Se pot distinge: industrializarea, urbanizarea, mobilizarea socială, secularizarea, educația, participarea la actul politic.
3. Modernizarea este un proces sistematic. Schimbările sunt corelate între ele;
4. Modernizarea este un proces global. Toate societățile sunt moderne sau sunt pe cale de a deveni moderne;
5. Modernizarea este un proces de durată. Chiar dacă revoluționar, este un proces evolutiv din punct de vedere al timpului necesar pentru implementarea schimbărilor;
6. Modernizarea este un proces ce se desfășoară în faze. Începe cu tradiționalul și se termină cu modernul;
7. Modernizarea este un proces omogenizant. Creează tendință spre convergență a societăților;
8. Modernizarea este un proces ireversibil. O societate care a atins un nivel de industrializare nu poate regresa imediat;
9. Modernizarea este un proces progresiv. Necesită costuri mari în primele faze. Pe termen lung, modernizarea îmbunătățește viața individului atât din punct de vedere cultural, cât și material.

Așadar, sintetizând, putem caracteriza fenomenul modernizării drept un proces care presupune o schimbare de amplitudine în cadrul unei societăți, schimbare datorată mai ales progresului tehnologic. Trecerea la lumea modernă poate fi plasată, din punct de vedere geografic și cronologic, în Europa secolelor al XVIII- lea și al XIX-lea.

⁸ Samuel P. Huntington, *op. cit.* p. 284, 285.

⁹ *Ibidem*.

Din perspectiva economiei politice, această perioadă este sinonimă cu instaurarea generalizată a pieței autoreglementate. Conform lui Karl Polanyi, o economie de piață este un sistem economic controlat, reglementat și condus de prețurile de pe piață. Ea presupune existența unor piețe în care oferta de bunuri disponibile la un preț definit va egala cererea la acel preț, astfel încât ordinea din producția și distribuția de bunuri este asigurată exclusiv de prețuri¹⁰. Polanyi consideră că a fost nevoie de trecerea la statutul de marfă a trei elemente esențiale care au desăvârșit „marea transformare”: pământul, munca și banii. Astfel, dobândea reprezintă prețul pentru utilizarea banilor și formează venitul celor care sunt în poziția de a-i furniza, iar arenda este prețul pentru utilizarea pământului și formează venitul celor care îl oferă. Pe de altă parte, salariile sunt prețul pentru utilizarea forței de muncă și formează venitul celor care o vând, iar prețurile mărfurilor contribuie la venitul celor care își vând serviciile antreprenoriale; venitul numit profit fiind în realitate diferența dintre două seturi de prețuri, prețul bunurilor produse și costul lor¹¹. Însă dacă până la momentul respectiv toate acestea nu erau decât atritive sociale, o economie de piață nu poate exista decât într-o societate de piață și trebuie să cuprindă toate elementele industriei inclusiv munca, pământul și banii. Totuși, pentru Polanyi munca și pământul sunt nimic altceva decât însăși ființele umerane din care este alcătuită orice societate și mediul natural în care există ea – a le include în mecanismul de piață înseamnă a subordonă substanța societății însăși legilor pieței¹². Mecanismul pieței este cuplat la diferitele aspecte ale vieții industriale cu ajutorul conceptului de marfă, dar, în opinia lui Polanyi, în mod evident munca, pământul și banii nu sunt în mod natural mărfuri: munca este doar un alt nume pentru activitatea umană asociată vieții însăși, care nu este produsă în mod normal pentru vânzare, iar pământul este doar un alt nume pentru natură, care, evident, nu face parte din producția umană. În plus, banii sunt doar un semn al puterii de cumpărare care, de regulă, nu sunt produși deloc ci iau ființă prin intermediul mecanismelor bancare¹³.

Scurtul excurs în istoria modernității a avut menirea de a evidenția contextul în care aceasta se naște, semnificația pe care o poartă dar și consecințele pe care le naște. Nu greșim dacă afirmăm că ideile lui Marx nu numai că se nasc în plină epocă modernă, dar și aparțin acestei modernități întru totul. Într-o caracterizare extrem de succintă, putem afirma că opera lui Marx reprezintă critica transformării accelerate pe care piața autoreglementată a postulat-o, cu consecințe pe alocuri dramatice asupra societății.

¹⁰ Karl Polanyi, *Marea Transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, trad. Ciprian Siulea, Ed. Tact, Cluj, 2013, p. 143, 144.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 148.

¹³ *Ibidem*, p. 149.

2 Marx, Lenin, Stalin. Modernitate, industrializare și comunism

a. Marx și critica modernității

De altfel, trebuie precizat, Marx nu a fost singurul și nici măcar cel mai citit și urmat dintre teoreticienii supranumiți „socialiști utopici” ai timpului. Printre cei mai importanți, alături de Marx sunt nume cum ar fi Jean Jacques Rousseau¹⁴, Gracchus Babeuf¹⁵, Saint Simon¹⁶, Robert Owen¹⁷, Charles Fourier¹⁸, Pierre Joseph Proudhon¹⁹, Wilhelm Weitling²⁰ sau Etienne Cabet²¹, fiecare cu propriile idei și propria viziune de îndreptare, sau îndepărțare, a nedreptăților sociale create de către sistemul capitalist în plină expansiune. Pentru a nu ne îndepărta prea tare de subiectul acestui studiu și pentru a menține limitele oferite, nu vom aborda fiecare detaliu al gândirii lui Marx (acest lucru fiind aproape imposibil și pentru un cercetător preocupat îndeosebi de acest subiect), însă o privire de ansamblu este imperios necesară pentru a oferi coerentă argumentației. Astfel, simplificând la maximum, Marx arată că toată istoria omenirii de până atunci poate, și trebuie, să fie interpretată ca fiind o luptă continuă între două clase aflate în poziții antagoniste²². Acest mod de a privi lucrurile poartă numele de materialism istoric. Cele două clase aflate în contradicție, în epoca modernă, sunt pe de-o parte burghezia, deținătoare a mijloacelor de producție, și, de cealaltă parte, proletariatul, sau cei care sunt nevoiți să își vândă forța de muncă pentru a putea supraviețui. Lupta de clasă reprezintă conflictul deliberat și articulat dintre două interese opuse, interesul de a prezerva, pe de-o parte și de a revoluționa pe de alta, instituțiile și relațiile de putere existente. Formarea claselor ca grupuri organizate, antagonismul dintre clasa asupratoare și cea asuprimită, alături de schimbările revoluționare care rezultă, constituie istoria tuturor societăților dintotdeauna²³. Așadar, în viziunea lui Marx,

¹⁴ Filosof și scriitor francez de origine geneveză, n. 28 iunie 1712 – d. 2 iulie 1778.

¹⁵ Pe numele real François Noël Babeuf, teoretician francez, n. 23 noiembrie 1760 – d. 27 mai 1797.

Lucrarea sa de referință este *La Conjurării des Égaux* publicată în anul 1796.

¹⁶ Pe numele întreg Claude Henri de Rouvroy, comte de Saint-Simon, teoretician francez, n. 17 octombrie 1760 – d. 19 mai 1825.

¹⁷ Manufacturier galez, teoretician, n. 14 mai 1771 – d. 17 noiembrie 1858. Creatorul celebrelor „comunități utopice” din Statele Unite (de exemplu New Harmony, Indiana).

¹⁸ François Marie Charles Fourier, filosof și economist francez, n. 7 aprilie 1772 – d. 10 octombrie 1837. Creatorul conceptului de *falanster*.

¹⁹ Economist și sociolog francez, unul dintre cei mai importanți și influenți teoreticieni ai socialismului utopic, n. 15 ianuarie 1809 – d. 19 ianuarie 1865.

²⁰ Inventator, teoretician și activist politic german, n. 5 octombrie 1808 – d. 24 ianuarie 1871.

²¹ Filosof francez, de profesie avocat, n. 1 ianuarie 1788 – d. 9 noiembrie 1856. Este creatorul mișcării *Icaria*. Împreună cu mai mulți adepti ai ideilor sale, membri ai Icariei, emigrează în Statele Unite acolo unde, începând cu 1848, crează o serie de comunități egalitariste în statele California, Illinois, Iowa sau Texas.

²² „*Omul liber și sclavul, patricianul și plebeul, nobilul și iobagul, meșterul și calafa, într-un cuvânt asupriorii și asupriții se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când sățiașă, o luptă care de fiecare dată se sfârșea printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți, sau prin pieirea claselor aflate în luptă*”, Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, București, 2006, p. 11.

²³ Ralph Dahlendorf, *Class and class conflict in industrial society*, Routledge, London, 1959, p. 17, 18.

societatea capitalistă este o societate de clasă în care există persoane care posedă proprietate privată și o altă categorie care, evident, nu posedă. Mai simplu spus, este vorba despre capitaliști și proletari, iar forma de proprietate la care se referă Marx este reprezentată de către mijloacele de producție industriale. Prin urmare, societatea capitalistă modernă este dominată de către acest antagonism între cei care dețin mijloacele de producție și cei care doresc să schimbe această stare de fapt printr-o revoluție. Marx identifică în formarea structurii de clasă a societății capitaliste următoarele 4 fenomene majore:

1. În societatea capitalistă există o tendință perpetuă a claselor de a se polariza;
2. Pe măsură ce clasele se polarizează antagonismul dintre ele capătă nuanțe extreme – capitaliștii devin din ce în ce mai bogăți, iar proletariatul tot mai pauper – aici intervine teoria pauperizării enunțată de către Marx;
3. În același timp, cele două clase aflate în conflict devin din ce în ce mai omogene, fiecare în interiorul ei;
4. În fine, odată ce istoria duce această formă de dezvoltare la extreme, singura finalitate posibilă este ca Revoluția să răstoarne ordinea capitalistă. Proletariatul, singura clasă revoluționară, își asumă puterea, proprietatea privată este abolită și socializată, clasele încetează să mai existe iar statul, nemaiavând o rațiune reală de a fi, dispără²⁴.

Pe de altă parte, așa cum arăta Leszek Kolakowski, capitalismul nu numai că este o condiție necesară fără de care nu poate exista socialismul, dar acesta (capitalismul) este protagonistul unei întregi misiuni istorice²⁵. Caracteristica esențială a capitalismului, în optica lui Marx, constă în nevoia acestui sistem de a mări valoarea de schimb tot mai mult, altfel spus de a spori în permanență plusvaloarea. Însă tocmai această „tendință absolută spre îmbogățire” atât de propri capitalismului, care degradează și sărăceaște clasa muncitoare, este cauza progresului tehnologic din capitalism din considerente legate de tendință continuă de a reduce costurile de producție. Așadar, capitalismul nu poate exista fără a revoluționa în permanență mijloacele de producție. Progresul tehnologic este vital deoarece tendințele expansioniste ale capitalului îl obligă pe întreprinzător să caute profituri mereu mai mari prin reducerea timpului de muncă necesar pentru producerea unei mărfi. Astfel, capitalismul devine condiția istorică necesară în tehnologie și în organizarea muncii²⁶.

Private din această perspectivă, observațiile lui Marx nu doar critică sistemul capitalist modern, dar se și revendică de la acesta. Socialismul, iar apoi comunismul, sunt doar consecințe firești ale unei modernități pe care, sub o altă organizare socială, inevitabil o vor duce mai departe aşa cum același Kolakowski remarcă: „socialismul fiind (...) nu doar o negație a capitalismului ci și o continuare a

²⁴ *Ibidem*, p. 34.

²⁵ Leszek Kolakowski, *Principalele curente ale marxismului. Vol. I Fondatorii*, trad. S. Drăgan, București, Ed. Curtea Veche, 2009, p. 234.

²⁶ *Ibidem*, p. 235.

acestui și a procesului de socializare izvorât din dezvoltarea tehnologică a epocii contemporane²⁷". Această „supramodernitate” imaginată de către Marx însemna societatea comunistă care, deși nu a fost niciodată descrisă amănunțit, este caracterizată de un principiu fundamental: umanizarea deplină, restabilirea controlului omului asupra proprietăților sale și a energiei sale creative; sau, mai precis, punerea producției în slujba valorii de întrebuințare, abolirea diviziunii muncii, demolarea aparatului de stat ca organism distinct de administrare a producției, abolirea tuturor surselor sociale de inegalitate²⁸. Cu alte cuvinte, socialismul reprezintă sistemul în care societatea va putea fi stăpâna proprietăților condiții de existență.

b. Lenin și democratismul burghez

Poate mai mult decât un teoretician, Lenin a fost mai curând un om al acțiunii politice. Este imposibil de spus dacă Revoluția ar fi avut loc și fără Lenin – el a fost autorul, inițiatorul, cel care a inspirat-o, dar și referința constantă a unui regim de tip nou²⁹. Cu toate acestea, contribuția sa teoretică rămâne de o importanță majoră pentru înțelegerea tipului de sistem imaginat, chiar dacă Lenin a politicizat aproape total dezbaterea.

Într-un text publicat în 1917, numit „Statul și Revoluția”, Lenin realizează o critică amplă a statului și a societății capitaliste moderne, pornind de la două afirmații ale lui F. Engels pe care le redăm integral mai jos:

După cum statul antic și cel feudal au fost organe de exploatare a sclavilor și iobagilor, și statul reprezentativ modern este instrumentul de exploatare a muncii salariate de către capital” și „Pe o anumită treaptă a dezvoltării economice, legată în mod necesar de scindarea societății în clase, statul a devenit, ca urmare a acestei scindări, o necesitate. Ne apropiem acum cu pași repezi de o treaptă de dezvoltare a producției pe care existența acestor clase nu numai că încetează de a fi o necesitate, dar devine o adevărată piedică pentru producție. Clasele vor dispărea tot atât de inevitabil precum au luat ființă în trecut.

Discutând pe marginea statului modern burghez, Lenin interpretează afirmațiile lui Engels în sensul în care statul burgheziei va fi desființat de către revoluția proletară cu ajutorul naționalizării mijloacelor de producție. Așadar, conform lui Engels, via Lenin, statul burghez nu dispare treptat ci este desființat de către proletariat prin revoluție. Ceea ce ar trebui să dispară treptat este, în schimb, statul proletar³⁰.

Lenin trece ulterior la o critică a „democratismului” burghez despre care afirmă că, în condițiile respective, reprezintă cea mai bună formă de stat fără însă a „ne fi permis să uităm că și în cea mai democratică republică burgheză soarta poporului este robia salariată”³¹, acest tip de democratism fiind îngrădit în cadrul strâmt al exploatației

²⁷ Ibidem, p. 244.

²⁸ Ibidem, p. 248.

²⁹ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, trad. Lucreția Văcar, Ed. Humanitas, București, 2007, p. 234.

³⁰ V.I. Lenin, *Statul și Revoluția*, consultat la : www.marxists.org, accesat la 1 iulie 2015.

³¹ Ibidem.

capitaliste. Acesta este motivul pentru care rămâne un democratism pentru clasele avute, pentru cei bogăți, actori care reprezintă, evident, o minoritate.

Prin urmare, singura formă de a crea o democrație reală este societatea comunistă care însă trebuie să treacă prin dictatura proletariatului. În viziunea lui Lenin, această etapă reprezintă:

Organizarea avangărzii celor asupriți în clasă dominantă pentru reprimarea asupriorilor, nu poate da naștere numai unei simple lărgiri a democrației. Alături de o uriașă largire a democratismului, care devine pentru prima oară un democratism pentru cei săraci, un democratism pentru popor, și nu un democratism pentru cei bogăți, dictatura proletariatului aduce, totodată, o serie de îngădiri ale libertății pentru asupriori, exploataitori, capitaliști³².

Aceasta reprezintă faza „inferioară” sau prima fază a societății comuniste. Mijloacele de producție au încetat de a mai fi proprietatea privată a unor persoane particulare, ele aparținând, începând cu această fază, întregii societăți. În prima etapă a comunismului nu poate exista încă dreptate și egalitate: deosebirile în ceea ce privește bogăția rămân, dar chiar și aşa, exploatarea omului de către om va înceta deoarece mijloacele de producție, fabricile, mașinile, pământul, nu mai vor fi acaparate și trecute în proprietate privată.

Până când comunismul se va instaura în ceea ce Lenin numește „faza superioară” a acestuia, socialistii cer ca societatea și statul să controleze în modul cel mai riguros quantumul muncii și al consumului iar acest control trebuie să înceapă prin expropierea capitaliștilor.³³ Însă, în această primă fază, comunismul nu poate fi încă economicște cu totul matur, cu totul eliberat de tradițiile sau de urmele capitalismului. Aceasta este și explicația menținerii în primă fază a „limitelor înguste” ale statului burghez – în comunism continuă să se mențină pentru un anumit timp nu numai dreptul burghez, ci chiar și statul burghez fără însă ca acesta să aibă în compoziție însăși burghezia³⁴. Așa cum am văzut mai sus, pentru Marx, comunismul nu reprezintă doar o negație a capitalismului ci și o continuare a acestuia în procesul de dezvoltare a societății. Într-un fel asemănător, Lenin consideră că statul supramodern comunist nu poate exista fără statul modern capitalist, mai mult decât atât chiar, statul burghez rămânând o constantă și în timpul primei faze a societății comuniste.

c. Stalin și industrializarea ca modernizare

Pentru început este necesară o scurtă clarificare conceptuală. Ce este industrializarea sau industrialismul? Un posibil răsuns îl putem identifica la sociologul Anthony Giddens³⁵ care consideră că principala caracteristică a industrialismului

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Anthony Giddens, *Consecințele Modernității*, trad. de Sanda Berce, Editura Univers, București, 2000, p. 56.

constă în folosirea unor surse neînsuflăte de putere materială în producerea de bunuri, asociată cu rolul central al mașinii în procesul de producție. Aceasta presupune organizarea socială reglementată a producției în vederea coordonării activității umane, a mașinilor, a resurselor materiale și a bunurilor³⁶. În aceeași ordine de idei, creșterea generală a productivității muncii pe baza industrialismului modern a avut drept consecință sporirea generală a cantității și a varietății de produse de larg consum, industriale și agricole, puse la dispoziția societății, creându-se astfel posibilitatea materială a satisfacerii la nivel mai înalt, ca oricând în trecut, a trebuințelor omenești³⁷.

Însă în cazul Rusiei, construirea comunismului trebuia să înceapă de la zero. Afirmația lui Lenin conform căreia comunismul înseamna puterea sovietelor plus electrificare a rămas definiția cea mai simplă pentru industrializarea gândită de către bolșevici. Lenin considera că numai atunci când electrificarea va fi infăptuită, iar industria modernă va deveni baza de dezvoltare a societății, se va putea considera comunismul învingător.

Ideea industrializării masive devine din ce în ce mai prezentă în societatea sovietică în momentul în care Stalin preia puterea totală. Acesta este, de altfel, și contextul în care trebuie înțeles procesul de industrializare accelerată. Moartea lui Lenin din anul 1924 a declanșat lupta pentru putere din cadrul Partidului Bolșevic cu un deznodământ bine cunoscut de orice istoric profesionist sau pasionat de istoria secolului al XX-lea. Disputa dintre Leon Troțki și Iosif Stalin este aşadar contextul în care trebuie înțeleasă goana ulterioară pentru dezvoltarea masivă a industriei grele în Uniunea Sovietică. Pe scurt, ambii plecând de la premisa încercuirii capitaliste, atât Troțki cât și Stalin aveau propria viziune asupra construirii comunismului. Primul este legat de conceptul de „revoluție mondială” sau „revoluție permanentă” în timp ce al doilea susținea „socialismul într-o singură țară”. Însă proiectul de industrializare nici măcar nu făcea obiectul central al confruntării dintre cei doi în sensul în care Troțki nu contrazicea necesitatea industrializării³⁸ în sine ci mai degrabă ordinea în care ar fi trebuit să se desfășoare lucrurile. În conformitate cu Leszek Kolakowski, teoria revoluției permanente se baza pe două presupuneri majore ale lui Troțki: 1) Revoluția burgheză din Rusia va evoluă continuu spre o revoluție socialistă și 2) Aceasta va declanșa explozia revoluționară și în Occident. Dacă nu s-ar fi întâmplat însă așa, era imposibil ca revoluția socialistă să aibă sorti de izbândă, iar aceasta pentru că proletariatul nu putea triunfa în fața maselor țărănești care, acum, după revoluția burgheză, erau formate din mici proprietari dispuși să își apere cu orice preț noul statut³⁹. Mai târziu, Stalin avea să exagereze vădit susținând că revoluția permanentă a lui Troțki

³⁶ Ibidem.

³⁷ Andrei Roth, *Modernitate și Modernizare Socială*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 21.

³⁸ Vezi Leon Trotsky, *An Answer to the Stalinist Critics*, consultat la www.marxists.org accesat la data de 25 august 2015.

³⁹ Leszek Kolakowski, *Principalele curente ale marxismului. Volumul II Vârsta de aur*, Editura Curtea Veche, București, 2012, p. 335.

era total opusă principiilor lui Lenin. De altfel poziția de adevărat continuator al principiilor lui Lenin a reprezentat de fiecare dată pretextul disputei ideologice dintre cei doi și nu numai. Stalin l-a acuzat pe Troțki că teoria sa implică o lipsă totală de încredere în țărani priviți ca o forță revoluționară și, în al doilea rând, că acesta punea sub semnul întrebării posibilitatea construirii socialismului într-o singură țară necrezând că revoluția și-ar putea păstra realizările în Rusia fără o revoltă în Occident⁴⁰. Disputa legată de „socialismul într-o singură țară” a izbucnit indiscutabil după moartea lui Lenin. Principiul lui Stalin era de a nu sacrifica niciodată interesele sovietice pentru șansele incerte ale unei revoluții străine, internaționale.⁴¹ Așadar miza problemei nu era dacă socialismul ar trebui sau nu să fie construit într-o țară între timp izolată din diferite motive istorice, ci dacă realizarea socialismului în Rusia ar trebui subordonată cauzei revoluției mondiale sau viceversa. Aceasta este așadar tabloul general în care trebuie privit procesul mai amplu de modernizare a societății prin industrializarea masivă a țării.

Interesantă este însă și explicația modului în care industrializarea a fost efectuată dar și importanța atribuită acesteia. Cu alte cuvinte de ce industrializarea era singura cale prin care liderul sovietic vedea posibilă construirea societății comuniste?

Stalin considera că datoria Uniunii Sovietice, și a clasei muncitoare în subordinar, era de a întreține (și chiar a accelera) ritmul în care industrializarea era realizată. Făcând apel la agumente istorice (mai exact înfrângerea Rusiei în fața lorzilor suedezi sau a britanicilor), acesta subliniază faptul că diminuarea gradului de industrializare ar duce la o înAPOiere ireversibilă. În plus, industrializarea era privită ca o expresie a asigurării independenței; independență obținută prin înlăturarea capitalismului. Pentru a putea sublinia urgența problemei, Stalin a apreciat că URSS se afla cu 50-100 de ani în urma altor state avansate, decalaj care trebuia recuperat în decurs de zece ani; în caz contrar, pierirea devinea iminentă.

În noiembrie 1928, Stalin ținea un discurs în fața plenului Comitetului Central al Partidului Comunist al Întregii Uniuni (Bolșevic), în care puncta tocmai necesitatea susținerii ritmului accelerat al industrializării. În cadrul acestui discurs, o idee centrală postulează faptul că atât dezvoltarea industriei, cât și asigurarea unor mijloace de producție reprezintă factori vitali pentru transformarea economiei naționale din perspectivă socialistă⁴². Un important deficit pentru industrializare era reprezentat de către echipamentul învechit și de către fabricile care nu dispuneau de un utilaj modern, spre deosebire de țările capitaliste mult mai avansate din punct de vedere al tehnologiei folosite. Totuși, deși sistemul politic sovietic era privit drept cel mai avansat, industria existentă la acel moment nu era capabilă de a susține acest eșafodaj. Dezvoltarea tehnologică era privită drept bază, atât pentru

⁴⁰ *Ibidem*, p. 336.

⁴¹ *Ibidem*, p. 392, 393.

⁴² I.V. Stalin, Industrialisation of the country and the Right Deviation in the C.P.S.U.(B.) Speech Delivered at the Plenum of the C.P.S.U.(B.) November 19, 1928, consultat la: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1928/11/19.htm#1> accesat la data de 10 iulie 2015.

apărare, cât și pentru asigurarea independenței pe termen lung⁴³. Lacunele economice și tehnologice erau privite drept o expresie a istoriei, iar modelul socialist devinea singurul care putea opri acest decalaj. Tocmai de aceea, în vederea consolidării socialismului, dezvoltarea industriei în mod sistematic devinea o prioritate în efortul de a recupera decalajele și de a moderniza țara.

Fără îndoială că acest model de dezvoltare economică și socială a fost preluat și de celelalte țări din Europa de Est care după cel de-al Doilea Război Mondial au intrat în sfera de influență sovietică. Se poate pune întrebarea în ce măsură procesul de industrializare diferă în țările socialiste față de cele capitaliste? În viziunea ideologilor de la București, de pildă, cele două proceze erau radical diferite atât prin prisma modalității de desfășurare cât și datorită scopurilor pe care urmău să le atingă⁴⁴. Principala diferență constă în faptul că în timp ce capitaliștii optaseră, din punct de vedere istoric, să înceapă dezvoltarea cu industria ușoară, fiindcă aceasta le asigura obținerea unor profitturi considerabile, în socialism scopul producției constă în satisfacerea nevoilor materiale și culturale ale muncitorilor, aceștia luptând, desigur, sub standardul partidului pentru dezvoltarea industriei grele⁴⁵. Mai mult decât atât, industrializarea capitalistă fusese înfăptuită prin exploatarea și pauperizarea maselor de proletari. Pe de altă parte, industria socialistă, era considerată ca unită, reprezentând cea mai concentrată industrie nefiind supusă legilor concurenței și anarhiei în producție, realizând și condițiile pentru reducerea zilei de muncă în paralel cu creșterea veniturilor pentru muncitori.

3. Comunism și Modernitate. Istoriografia unei relații.

a. Johan Pall Arnason. Comunismul ca modernitate alternativă

Unul dintre principaliii teoreticieni care au studiat relația dintre comunism și modernitate este sociologul Johann Pall Arnason. Acesta susține că una dintre principalele caracteristici ale regimurilor comuniste a fost industrializarea rapidă, aceasta fiind însă, în același timp și cauza declinului, comuniștii preluând și folosind modele învechite de industrializare; o raționalitate bazată pe dezvoltările specifice trecutului a reprezentat obstacolul din calea inovării. Din punct de vedere politic, Uniunea Sovietică nu a avut decât intenția construirii unui stat modern, renunțând însă la strategiile modernizatoare în beneficiul reconstrucției structurilor imperiale, fapt ce a dus la colaps, mai ales din cauza concurenței cu lumea occidentală⁴⁶. De asemenea, modernizarea educației a fost văzută drept fiind unul dintre punctele forte ale regimurilor comuniste, însă instituțiile care trebuiau să construiască și să apere o lume științifică au fost complet subordonate ideologiei, pierzându-și astfel caracterul inovator⁴⁷.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Oprisan, Hutira, *Politica Partidului Muncitoresc Român de Industrializare a Țării*, Editura Politică, p. 13.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Johann Pall Arnason, *Communism and Modernity*, în Eisenstadt, Shmuel, *Multiple Modernities*, Editura Transaction Publishers, 2002, p. 66.

⁴⁷ Ibidem, p. 68.

Pentru Arnason, marxismul, sau mai corect spus, proiectul marxist, însemna construcția modernității postcapitaliste, cu alte cuvinte, un viitor în care libera asociere dintre producători să transforme atât statul cât și piața în niște instituții care să își piardă treptat, pe măsura înaintării spre comunism, din necesitate până la eventuala dispariție definitivă. Diferența dintre acest tip de marxism (considerat clasic) și varianta bolșevică rezidă tocmai din înțelegerea eronată a trecerii treptate de la capitalism la comunism. Proiectul bolșevic a luat abolirea pieței ca pe un fapt care trebuie înfăptuit imediat, refuzând, sau poate neputând să înțeleagă, cadrul teoretic creat de către Marx⁴⁸.

Noua societate, aflată acum în construcție, trebuia definită în opoziție cu principalele instituții ale „dușmanului” capitalist. Chiar și aşa, deși respinse în principiu, elemente ale „orânduirii” capitaliste au fost păstrate (de exemplu munca salariată) cu unicul scop de a asigura o relativă creștere economică. În același timp, dinanismul economiei de tip capitalist și democrația reprezentativă de tip occidental trebuiau surclasate de economia rațională, planificată, respectiv de o formă mai autentică de unitate dintre dorința populară și puterea statală, situație posibilă doar prin abolirea privilegiilor de clasă⁴⁹.

Modelul sovietic de societate comunistă s-a născut din dorința de a combate o altă criză, cea capitalistă, iar căutarea continuă a unui răspuns în această direcție i-a afectat cursul istoric într-o manieră semnificativă, nereușind astfel să genereze o alternativă viabilă⁵⁰.

Theoria lui Arnason propune o viziune asupra modernității comuniste ca fiind parte dintr-o schemă de modernizare alternativă, o construcție care și-a inspirat dezvoltarea din ideea capitalistă, având drept scop final combaterea și înlocuirea acesteia din urmă în vederea instaurării unui tip de modernitate mai apropiat de aspirațiile umanității, nereușind totuși decât să genereze o altă criză care a condus către prăbușirea sistemului.

b. Zygmunt Baumann. Comunismul ca modernitate absolută

Zygmunt Baumann, pe de altă parte, este considerat unul dintre cei mai activi susținători ai stângii marxiste contemporane, în același timp fiind însă și un teoretician al modernității⁵¹.

Baumann arată că ideologia comunistă a fost cea mai desăvârșită formă de modernitate în detrimentul capitalismului de tip occidental, prăbușirea regimurilor comuniste în Europa de Est fiind o înfrângere pentru proiectul modernității; proiect care a urmărit să aducă lumile socială și materială sub controlul uman. Spre

⁴⁸ *Ibidem*, p. 69, 70.

⁴⁹ *Ibidem* p. 71.

⁵⁰ *Ibidem* p. 76.

⁵¹ Pentru viziunea lui Baumann despre modernitate vezi: *Intimations of Post-Modernity*, Londra, Editura Routledge, 1992; *Liquid Modernity*, Editura Polity Press, 2000; *Modernity and Holocaust*. Ed. Cornell University Press.

deosebire de Arnason, Baumann vede comunismul ca fiind, nu o modernitate alternativă, ci rezultatul același tip de modernitate precum cea capitalistă.

De-a lungul istoriei sale, comunismul a fost cel mai devotat, viguros și galant campion al modernității – pios până la simplitate. De asemenea, s-a proclamat că fiind unicul său „campion” adevărat... sub auspiciile comuniste, nu capitaliste, temerarul vis al modernității (...) a fost împins către limita sa cea mai radicală: mari proiecte, inginerie socială nelimitată, tehnologie masivă, totala transformare a societății⁵².

Pentru Baumann, comunismul este fratele mai mic și mai „înfierbântat” al capitalismului, venit pe filiera social-democrației. Centrul tezelor sale poate fi privit ca dialectica sclav-stăpân, descrisă în termenii alianței dintre bolșevici și țărani. Stăpânul a trebuit să își lichideze sclavul, instaurarea utopiei sociale peste o țară agrară, preindustrială, fiind păcatul originar, bolșevicii devenind astfel, la rândul lor sclavii propriei crime⁵³.

Baumann leagă ingineria socială și raționalismul, create în Iluminism, de capitalism și socialism, afirmând că ultimul nu este decât contracultura primului, un văstător al revoluției burgheze având obiectivul de a duce la îndeplinire ceea ce aceasta a eșuat să facă; sistemul sovietic, fără să fie o secvență a capitalismului sau o formă alternativă de societate industrială, nu este în niciun caz un eveniment anacronic în istoria europeană. Revendicările sale de la moștenirea iluministă sau de la promisiunile nerespectate ale revoluției burgheze nu sunt nici pretențioase, nici grotești, conținând astfel lecții importante pentru restul lumii⁵⁴.

În concluzie, pentru Baumann, comunismul nu numai că nu a fost doar o alternativă la modernitatea capitalistă ci, mai mult decât atât, poate fi privit ca modernitatea însăși. Putem considera, privind în această logică, socialismul și capitalismul drept fiind copiii aceleiași modernități, făcând parte dintr-un proces de modernizare similar, poate chiar identic, producând doar mecanisme diferite.

c. Gaspar Miklós Tamaș. Dualitatea comunismului

Filosoful, și fostul disident anticomunist maghiar, Gaspar Miklos Tamas arată că există, de fapt, două tipuri de comunism. Comunismul, înțeles ca opusul capitalismului – adică mișcarea care se opune muncii salariate, producției de mărfuri, expropierii muncii alienate, separării producătorilor de mijloacele de producție, diviziunii muncii, statului și ierarhiei, subordonării vitalității vieții – va exista tot atâtă timp cât va exista și capitalismul. Înțeles astfel, comunismul este reflexia negativă a capitalismului.

Pe de altă parte, există comunismul ca „utopie eternă”, fenomen diferit de reflexia negativă de mai sus, dușman al proprietății private, cel care declară

⁵² Zygmunt Baumann, *Intimations of Post-Modernity*, Londra, Ed. Routledge, 1992, p. 179.

⁵³ Peter Beilharz, *Modernity and Communism: Zygmunt Bauman and the Other Totalitarianism*, în *Socialism and Modernity*, University of Minnesota Press, 2009.

⁵⁴ Zygmunt Baumann, „Dictatorship over needs”, 1984, p. 263, apud Socialism and Modernity.

elementele principale ale naturii simbiotice ca fiind bunuri comune, exponent al comunității cooperante, total egale⁵⁵. Pentru Tamas, politica marxistă nu a fost pusă în practică nicăieri iar aceasta din cauză că „socialismul existent” (sovietic sau asiatic) consideră proletariatul o parte internă a sistemului capitalist (a sistemului de mărfuri și a muncii salariale), a cărui putere, economică și socială se va amplifica în capitalism.

Așadar, dacă nu a fost marxist, atunci de ce a încercat socialismul real, existent istoric, revendicarea permanentă de la ideile marxiste? Motivația găsită de Tamaș rezidă în ceea ce acesta numește „inconștientul politic”⁵⁶. Pentru a se putea opune modernității pe un sol modern, mișcarea muncitorească, iar mai apoi „real-socialismul” este european și asiatic simțind nevoie unei teorii apte, au făcut apel la singura care putea să le satisfacă acest deziderat: marxismul.

Prin urmare, în conformitate cu cei trei teoreticieni prezentați mai sus, se pot distinge tot atâtea viziuni privitoare la relația dintre comunism și modernitate. Așadar, pe de-o parte J.P. Arnason vede această relație în forma trecerii de la modernitatea capitalistică la o modernitate postcapitalistică; pe de altă parte, Z. Baumann vede comunismul ca o modernitate absolută având aceleași rădăcini ca și capitalismul. În fine, G.M. Tamas consideră că nici măcar nu a existat o politică marxistă reală, aceasta fiind doar un instrument necesar mișcării muncitorești și statelor socialiste (ulterior) pentru a combate de pe un sol modern, modernitatea capitalistă.

Acet studiu, aşa cum am văzut mai sus, mizează îndeosebi pe premisa că ideile lui Marx, iar mai apoi ale lui Lenin, și (într-o oarecare măsură) ale lui Stalin, converg către încercarea de a crea o supramodernitate postcapitalistică, din acest punct de vedere fiind cel mai apropiat de concluziile lui J.P. Arnason. Chiar și aşa însă celelalte două viziuni nu sunt excluse ca fiind eronate, rămânând a fi verificate permanent pe parcursul acestei teze.

4. Concluzii

În urma analizei efectuate se pot desprinde o serie de concluzii. Majoritatea cercetătorilor avuți în discuție sunt de acord în a considera modernitatea o epocă a dezvoltării tehnologice și a industrializării masive, fenomene ce au avut loc în secolele al XVIII-lea – XIX-lea în spațiul geografic al Europei Occidentale. Perioada coincide cu instaurarea totală a sistemului capitalist și transformarea societății într-o societate de piață. Deși progresele economice și tehnologice sunt indisutabile, din punct de vedere social situația atinge, în primă fază, cote dramatice. „Marea transformare”, în termenii lui Karl Polanyi, este datorată (sau este cauzată) de interpretarea a trei elemente esențiale drept mărfuri: pământul, munca și banii. Prin urmare, ideile socialiste, care apar în același spațiu geografic și

⁵⁵ Gaspar Miklos Tamas, *Postfascism și anticomunism. Intervenții filosofico-politice*, trad. Teodora Dumitru și Attila Szigeti, Cluj, Editura Tact, 2014, p. 69.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 71.

în același interval cronologic aparțin aceleiași modernități căreia îi aparține însuși capitalismul. În acest context putem plasa și ideile lui Karl Marx care dincolo de a fi pur și simplu o critică a capitalismului emergent, imaginează și o supramodernitate postcapitalistă la care, mai târziu, glosează și Lenin. Democratismul burghez, cea mai bună formă de guvernare de până atunci, trebuie să lase loc democrației real, socialiste, aceasta din urmă reprezentând fază „inferioară” sau prima fază a societății comuniste. Lenin consideră că statul supramodern comunist nu poate exista fără statul modern capitalist, însuși statul burghez contemporan rămânând o constantă și în timpul primei faze a societății comuniste.

A dorit, prin urmare, comunismul crearea unor scheme de modernizare alternativă sau a fost o idee a aceleiași modernități care a generat consecințe similare? Evident, un răspuns categoric, punctual este nu numai foarte greu de oferit dar și riscant pentru profunzimea argumentației. De altfel, sensul oricărui răspuns veritabil în cercetarea istorică este de a genera alte întrebări și dezbatere. Așadar, a fost comunismul o idee a aceleiași modernități care a generat și realitatea capitalistă? Răspunsul este, cel mai probabil, afirmativ. A fost comunismul o formă de modernizare alternativă? Pe scurt, răspunsul este da, a fost. Ca în cele mai multe situații obiectivitatea unei cercetări constă în situarea adevărului la mijlocul drumului dintre o certitudine și alta. Așa cum am văzut mai sus, tezele lui Marx aparțin cu desăvârșire modernității economice, politice, sociale. Puține îndoieri pot fi formulate din acest punct de vedere. Ceea ce imaginează ideile lui Marx, concretizate ulterior de Lenin în crearea și construcția statului sovietic, pot fi privite ca o modernitate alternativă. Dar nu superioară sau inferioare, ci în tot cazul diferită. Sigur că avansul tehnologic, munca salariată, societatea de consum sunt aspecte similare ale celor două lumi (comunistă și capitalistă) însă ele au generat, două tipuri relativ diferite de realitate. La începutul anilor '90 omul occidental, capitalist era cu siguranță diferit de omul sovietic communist deși ambii, în felul lor, erau indivizi moderni. Integrarea relativ rapidă, după garantarea libertății de circulație, a muncitorilor est-europeni în statele și piețele muncii din Occident o dovedesc. La fel cum și invers, pătrunderea și succesul corporațiilor transnaționale, (în sensul profiturilor obținute) din Europa de Vest și Statele Unite, în țările Europei de Est se datorează unei societăți și mai ales unei forțe de muncă bine pregătite în anii regimului comunist.